

Ёшларга бўлган муносабатнинг сиёсий-ҳуқуқий таълимотларда акс этиши

Жамият тараққиётини ёшларсиз тасаввур этиш қийиндир. Чунки келажак пойдеворини баркамол, илмли-зеҳнли ёшлар куради. Ёшлар сиёсий-ҳуқуқий, маънавий тафаккурида миллийлик ғурурини, фахрини етказиш эса илм-фан фидойиларининг асосий вазифаларидан биридир. Ёшларни ўқитиш, тарбиялаш, етук кадр сифатида жамиятга етказиш масаласи қадимдан ҳозирги даврга қадар сиёсий-ҳуқуқий таълимотларнинг бош ғояси бўлиб келган.

Жумладан, Моний ибн Фаттахнинг фикрларига кўра, жамиятнинг катта ютуғи – маърифатпарварлик бўлиб, давлат бошлиғи ёшларга маърифатни, ахлоқий қадриятларни ўргатишга шароит яратиб берса, жамиятда ёвузлик йўқолади. Бундай маърифатпарварлик ғояларини кенг тарғиб этган жадидлар ёшлар масаласига жиддий эътибор беришганига тарих гувоҳдир.

Жаҳон илм-фанини ривожига улкан ҳисса қўшган Шарқ Уйғониш даври мутафаккирларининг сиёсий-ҳуқуқий таълимотларидаги энг асосий ғоялардан бири инсонийлик, ёшларда ахлоқ-одоб, маърифат ва маънавиятни сингдириш масалалари ҳисобланади.

Шу жиҳатдан Шарқ уйғониш даври мутафаккирларининг сиёсий-ҳуқуқий таълимотларини ўрганиш, ёшларимизга етказиш долзарб муаммолардан биридир.

Бу ҳақда Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов Маъмун Академиясининг 1000 йиллик юбилейидаги маърузасида шундай деган эди: *“Бугунги имкониятдан фойдаланиб, мен республикамиз олий ўқув юртлари, лицей ва коллежларида Хоразм Маъмун академиясининг инсоният тарихида чуқур из қолдирган бебаҳо меросини ўрганиш бўйича факультатив дарс ва семинарлар киритишни ва бунинг учун Фанлар академиямиз томонидан керакли дастур тайёрлашни таклиф этмоқчиман.*

Нега деганда, бой тарихимиз, қадимги илдизларимизни, бизнинг қандай буюк мерос соҳиблари эканимизни чуқур ўрганиш миллий ўзлигимизни англашга хизмат қилади. Ўзлигини англаган халқни эса ҳеч қандай куч енга олмайди ва бундай халқ ўз олдига қўйган эзгу мақсадларга эришиши муқаррар.”¹

* ТДЮИ доценти, ю.ф.н

¹Халқ сўзи // 2006.3-ноябрь. № 215 (4114)

Биз истиқлол йилларида буюк боболаримизнинг шаъни шавкати, муборак номларини қайта тиклаш, уларнинг бой ва ноёб меросини ўрганиш, табаррук қадамжоларни обод қилиш бўйича қандай эзгу ишларни амалга ошираётганимиздан барчангиз яхши хабардорсиз. Биз қадимги тарих, бой илмий-маданий мероснинг, улуғ алломаларнинг ворислари бўлганимиздан доимо фахрланиб яшаймиз.

Шу билан бирга бундай ворислик туйғуси ҳар биримизнинг зиммамизга ана шу аждодларга муносиб бўлишдек улкан масъулият юклашини чуқур англаймиз.

Ҳеч шубҳасиз, буюк аждодларимиз меросига таянган ҳолда, ҳозирги тараққиётнинг янги ва юксак чўққиларини эгаллашга интилишимиз, ўзимизнинг нималарга, қандай улкан ишларга қодир эканимизни амалда намоён этишимиз, барчамиз, аввало навқирон авлодимиз учун ҳам қарз, ҳам фарз бўлиши шарт”².

Демократик ҳуқуқий давлатнинг конституциявий асосларини янада мустаҳкамлаш мақсадида жамиятимиз олдида куйидаги мураккаб ва масъулиятли ҳуқуқий, ижтимоий-сиёсий муаммолар ҳамда вазифалардан бири ёшларга бўлган муносабат турибди:

Ёшлар жамиятнинг катта қисмини ташкил этар экан, жамият ҳаётида ёшларни илмга қизиқиши, севимли касб-ҳунар эгаллаши, миллий кадриятларни билиши ва ҳурмат қилиши жамиятнинг юксак маданиятини билдиради.

Жумладан, Жамиятнинг пайдо бўлиши тўғрисида Ибн Сино: «Инсон ўз шахсий эҳтиёжлари мустақиллиги маъносида алоҳида ажралган эмас, чунки уларни инсон зотининг бошқа вакиллари билан бирлашмай туриб қондирилмайди» деб айтган.

Ибн Сино «Донишнома» китобида ўз даврида маълум бўлган илмларни иккига: амалий ва назарий илмларга ажратади. Биринчиси – бизни ўз хатти-ҳаракатларимиздан хабардор қилади. Унинг фойдаси шундаки, у шу дунёдаги илмларимизни йўлга солиш учун нималар қилишимиз лозимлигини ўргатади. Иккинчиси эса бизнинг жонимиз ўз шаклини касб этиши ва у дунёда бахтиёр бўлиши учун буюмларнинг борлиқ ҳолати ҳақида бизни хабардор қилинади.

Демак, Ибн Сино амалий илмлар деганда инсоннинг амалий ҳаракати билан боғлиқ бўлган илмларни тушунади. Жамиятни, халқни, мамлакатни идора қилишни, уйни бошқаришни, оила

² Ўша жойда.

муносабатларини тартибга солиш, кишиларнинг ўз-ўзига қандай муносабатда бўлишлари ҳақидаги амалий билимларини Ибн Сино маънавият, одоб-ахлоқ ҳақидаги билим, деб қарайди.

Шу жиҳатдан ёшлар учун энг асосий масала ахлоқ ижтимоий муносабатларнинг илми бўлиши кераклигини таъкидлаган. “Амалий илм” соҳасида “Хукмдорнинг турли хил адашишларига қарши ёрдамчи воситалар”, “Давлат солиқлари тўғрисида” каби асарларида илгари сурилган ғоялари фикримиз далилидир.

Ижтимоий масалалар, хусусан, давлат идораси масаласида Ибн Сино Форобийнинг “Рисола фи ари аҳл ал-маданият ал-фадила” асарида изҳор қилинган фикрларига деярли қўшилади. Ибн Сино шаҳарнинг маданият, адолат иқтисодий фаровонликни таъминловчи тузум эканлигини алоҳида таъкидлаган. Ибн Синонинг фикрича, энг олий фазилат назарий донолик эмас, балки амалий бошқарувдир.

Ибн Синонинг одоб-ахлоқ ва инсонпарварлик ҳақидаги таълимоти ёшлар учун катта илмий-амалий, тарбиявий аҳамиятга эга. Бу таълимот инсон олам ривожланишининг тожи бўлиб, у буюк шараф ва ҳурматга лойиқдир, деган фикрга асосланади. Унинг фикрича, яхшилик доноликда, донолик эса ҳодисаларни билиш орқали қўлга киритилади. Билим инсон ҳаётининг ажралмас томонидир. “Жон агар шиша бўлса, илм худди лампадир, Ҳикмати инсонни билгил, ул чироқда лампа ёғ”.³

Унинг фикрича, инсон оламдаги мавжудотлар ичида энг буюк зотдир. Шунинг учун ҳам аллома ҳар бир кимсадан инсон номига лойиқ бўлишини талаб қилади.

Ибн Синонинг фикрига кўра, “Ақлли ва фаросатли уй бекаси хўжайиннинг ҳар қандай муҳим оилавий ишларни ҳал этишда энг яқин маслаҳатчиси, кўмакчиси бўлади, бунинг учун хўжайин ўз аёлининг ҳурматига сазовор бўлган бўлиши керак”.⁴ Шу ўринда, ота ва ўғил муносабатларига алоҳида тўхталган. Оилада фарзанд тарбияси, айниқса ўғил боланинг тарбиясига кўп жиҳатдан отанинг роли ҳақида фикрларини илгари сурган. Бу ерда ота нафақат оила каттаси, балки ўғлининг энг яқин устозига айланмоғи лозим ва фарзандига дастлабки илмларни эгаллашга ёрдам беришини қайд этган. Ибн Синонинг фикрича, фарзандининг истеъдодига яраша илм, касб-ҳунар ташлашига, уларни тўғри эгаллашига йўл кўрсата

³ Ибн Сино. Шеърлар.Т.: 1965. Б-18.

⁴ Ибн Сино. Шеърлар.Т.: 1965. Б-204.

билган ота энг буюк устозга айланади. Чунки, ўсмирликда тўғри танланган йўл, кейинчалик йигитлик чоғида кишини мустақил яшашга таянч бўлади.

Бундай йўлдан борган ёшлар энг авалло, ўзини идора этишга, бошқаришга ўзига ишонадиган бўлишади. Инсон ҳар бир қилаётган ишини таҳлил қила билиши керак. Ҳаттоки, хато ва камчиликларини ҳам ўрганиши ва таҳлил қилишдан кўрқмаслиги керак. Чунки ҳар бир ёш ўзидан катталарга тақлид қилишга, уларнинг ишини давом эттиришга қизиқар экан, катталарга ойнага қарагандек қарашга ҳаракат қилади. Ойнада оқ ва қорани, эгри ва тўғрини ҳақиқий ҳолатини кўради. Ўз қилмишларини чуқур таҳлил қилган киши кейинчалик ўзини бошқалар билан қиёслашга ҳаракат қилади. Шундан кейин ўзида қуйидаги фазилатларни мужассамлаштиришга ҳаракат қила бошлайди: босиқлик, руҳий тетиклик, жасурлик, донолик, адолатлилик.⁵

Кўпчилик бу фазилатларнинг асл моҳиятини тушуниб этишмаслигидан кўпгина хатоликларга дуч келади. Масалан, сахийлик деганда – зикналик ва талон-тарож қилиш; адолат деганда, эзилувчи билан бошқаларни қаттиқ эзиш тушунчалари; жасурлик деганда, кўрқоқлик билан онгсизлик тушунчаларини нотўғри талқин этилиши жамиятда нохуш ҳолатларга сабаб бўлади. Ибн Синонинг таъкидлашича, инсон ахлоқий жиҳатларни йиллар давомида ўзида мужассамлаштиради, чунки улар инсонга туғма бўлмаслиги мумкин. Ибн Синонинг фикрича, яхши раҳбарлар, давлат бошлиқлари ўзларидаги ахлоқий жиҳатлар билан атрофдагиларни, кўл остидагиларни яхшиликка, яъни жамият аъзоларига нисбатан яхши муносабатда бўлишга ўргатиши мумкин, бундай жамият сахий ва адолатли жамият бўлади. Лекин ёмон хулқли раҳбар ёки давлат бошлиғи бўлса, унинг ўзи ҳам кўл остидагилари ҳам ахлоқона ишларга ҳомийлик қилишади ва жамиятда тартибсизлик қарор топишига имкон яратишади.⁶

Демак, Ибн Синонинг қарашларидан шу нарса аён бўладики, ҳар қандай фазилат ёшларга жамият томонидан сингдирилади. Ахлоқий фазилатнинг энг юқори босқичига шунда эришиладики, бунда жамият аъзолари ўз қилган ишлари учун ҳисоб-китоб қилмасдан, барча яхши ишлар жамият, халқ манфаати йўлида қилингани билан белгиланади. Энг олий бахтга эса, шунда

⁵ Ўша жойда. Б-205

⁶ Ибн Сино. Шеърлар. Т.: 1965. Б-206

эришиладики, бунда жамият аъзоси бутун вужуди билан жамият ва халқ манфаатини, фаровонлигини чуқур ҳис этади ва ўзини ана шу фаровон жамиятнинг ижодкори сифатида қарайди.⁷

Ибн Синонинг бундай қарашларини икки томонлама таҳлил этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз; биринчидан Ибн Сино илгари сурган бундай жамият Абу Наср Форобий томонидан қайд этилган, фозил шаҳар-давлат ҳақидаги қарашларини давом эттиради, ҳамда Ибн Сино қарашларида бундай жамият “намунавий”, адолатли жамият деб қаралган.

Абу Наср Форобий қарашларида ёшлар масаласи алоҳида ўрин эгаллайди. Форобий сиёсий қарашларининг асосий ғояси фозил давлат қуришга қаратилган бўлиб, бундай давлатни ёшларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Фозил давлатда ёшлар ҳар томонлама етук бўлиб, кўп нарса тарбияга боғлиқ бўлади. Тарбия турли кўринишлар ва усулларда амалга оширилади. Унинг мақсади «адашган», «ахлоқсиз», «маърифатсиз» ва балоғатга етмаган ёшларни тўғри йўлга солишдан иборатдир. Бу ўзига хос тарбиявий, мажбурий таъсир кўрсатиш предмети категорияларидир. Ҳар қандай қонун ўрнатиш онгли равишда ихтиёрий бўйсунуш шароитидагина муҳим кучга эга. Қонун ўрнатишда мажбурлаш, ҳокимият кучини қўллаш ёки бу борада қарорлар қабул қилиш эмас, балки таълим-тарбия орқали ҳуқуқий маданиятни ошириш муҳим омил ҳисобланади.

Тарбиянинг шакл ва усуллари орасида Форобий ташвиқот маърузалари ва сўз санъати воситасида таълим беришни эслатиб ўтади. Сўз, агар ўз таркибида билим ва саҳоватни мужассам этган бўлса, азалдан таълим ва тарбиянинг энг асосий методларидан бири бўлиб келган. У пайтларда оммавий ахборот воситаларининг бўлмаганлиги, китобларнинг эса, фақат айрим кишилардагина мавжудлиги, маърузачининг таълим ва тарбияда энг муҳим омил эканлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Агар тингловчилар маърузаларни тинглашда ўтилаётган қоидаларни соғлом ақл билан фикрлай олмасалар, «маърузачи ўзининг санъати билан ифодалаб берган хусусиятларнинг инсонда мавжуд эканлигини чуқур ўрганмасалар ёки маърузачининг санъати туфайли барча нарсалар ҳақида яхши фикр шакллантира олмасалар, таълимотлар ва ахлоқий билимларнинг аҳамияти бўлмайди».⁸ Шундай қилиб, тингловчилар

⁷ Ўша жойда. Б-207.

⁸ Ибн Сино. Шеърлар. Т.: 1965. Б.147.

маърузачини фақат пассив равишда тингламай, унинг фикрлари тўғри ёки нотўғрилигини мулоҳаза қилиши лозим. Ана шу хусусият борлиққа нисбатан синчков ва танқидий муносабатда бўлишини шакллантиради.

Иккинчидан, ушбу қарашларида Ибн Сино жамият аъзолари учун фидойи бўлишни – энг олий бахт деб ҳисоблаган бўлса, бу ғоялар бугунги кунда ўз аҳамиятини йўқотмаган, балки, юртбошимиз Ислом Каримов таъкидлаганидек, "Биздан озод ва обод Ватан қолсин" асарида бундай деган эди: "Адолатли жамият қуриш учун энг аввало, шу табаррук заминда таваллуд ва тарбия топган шахс, ўзини айнан шу юрт фарзанди деб билгувчи инсон ўз давлати, ўз халқи олдидаги, уни катта умидлар билан тарбия этган, вояга етказган жамият олдидаги бурчини адо этиши керак...

Бизнинг фикримизча, айнан ушбу ғоя Шарқ Уйғониш даври қомусий олимлари томонидан ҳам илгари сурилган.